

SZABÓ P. CSABA:

A SZÁZADELŐ MAGYAR VÁLASZTÁSI RENDSZERÉNEK NÉHÁNY  
PROBLÉMÁJA

Attól az időtől kezdve, hogy a magyar polgári forradalom megteremtette a népképviselőten alapuló országgyűlést, a választójog kiterjesztése, visszafejlesztése illetve konzerválása körüli harc a magyar társadalmi-politikai küzdelmek egyik meghatározó színtere lett. Elméleti síkon Kemény Zsigmondtól Mocsáry Lajoson át Jászi Oszkárig a magyar politikusi, társadalomtudósi gárda legjava foglalt állást választójogi kérdésekben. 1867 után parlamenti ciklus nem múlt el választójoggal összefüggő törvényjavaslat, interpelláció, vagy vita nélkül. A magyar politikai pártok programjainak majd mindegyikében előkelő helyet kapott a demokratikus választójog követelése. Ennek ellenére a választójog a függetlenségi ellenzék óvatos taktikai sakkhúzásaitól, "a szobatudósok és a néptömegek utópiáiból" a századforduló után került igazán a politikai élet tengelyébe.

A századelő választójogi problémakörének empirikusan két nagy fontosságú tulajdonságát kell kiemelnünk:

1. 1905-től a magyar belpolitika egyik legdinamikusabb alakítója a választójogi reform ügye volt. Ezekben az években a reform vitáit alig, vagy egyáltalán nem lehetett megkerülni, így szinte az összes társadalmi-politikai réteg és csoport kénytelen volt véleményt nyilvánítani, saját, eredeti viszonyulást teremteni a kérdéshez.

2. E hozzáállás magán viselte az illető réteg minden alapvető tulajdonságát egy - számunkra - kedvező mellékkörülménnyel megtoldva: miszerint ezek a választójog köré csoportosított állásfoglalások az átlagosnál láthatóan élesebben, határozottabban és gyorsabban tükrözték az illető politikai irány esetleges stratégiaváltásait, pillanatnyi eszmei, ideológiai állapotát.

A század első másfél évtizedében tehát a választójog körül olyan hatalmas és sokszínű elméleti anyag termelődött, amely lehetővé teszi számunkra, hogy az egész választójogi problémakört olyan kompatibilis rendszerként értelmezzük, melyben a századelő különböző politikai lehetőségeit egységes alapon új aspektusból elemezhetjük. Ez pedig egy új megfigyelőpont kialakításának lehetőségét veti fel a magyar századelő kutatásának néhány kérdéséhez. /Igen nagy esélyt látok például a századelő uralkodó osztályának differenciáltabb, árnyaltabb, a belső tagozottságot is kimutató és felszínre hozó munkálatokkal kapcsolatban. /A tervezett háromlépcsős dolgozat /1. A választási rendszer néhány problémája; 2. A választójogrendszer és a magyar társadalom és politikum összefüggései; 3. Vázlat az első világháború előtti magyar politikatörténet elméleti problémáiról/ e megfigyelőpont koordinátáit próbálja meghatározni.

Jogi értelemben a választójogrendszer azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a képviselői szervek létrehozását, annak módját határozzák meg, tehát a szabályozók összefoglalnak minden olyan anyagi és alakí vonatkozású tételes jogi rendelkezést, amely a választások kiterjedésére, lefolyására, eredményére bármilyen hatást gyakorol. A választási rendszer egyik alkotója a választójog, amely a választás és választhatóság részletes feltételeit szabályozza, a másik pedig az eljárás-

jog, amely a választások lebonyolításának módját, formáit határozza meg. /A választórendszer harmadik alkotórésze - a képviselők visszahívásának jogi normáiról rendelkező - a századelőn Magyarországon nem létezett, így figyelmen kívül hagyhatjuk./

A továbbiakban a választási rendszert jogi kategorizálásánál bizonyos fokig tágabb, bizonyos fokig szűkebb értelemben használom. A választási rendszer e történeti aspektusú felfogásában - gyakorlati vonatkozásaitán, főként a századelő választójogi reformterveinek viszonylatában - értelmezem az aktív választói jogot /különös tekintettel azokra a részekre, amelyek a választójog szűkkörűségét állandósították és az országos aránytalanságokat fokozták/, az eljárásjog egyes elemeit /olyanokat is, amelyeket a törvény nem ismert, de potenciálisan a rendszer lényeges alkotói lehettek - választókerületek, választási technikák stb./ és már a munka következő fázisába is átvezetve a választórendszer jogi kategóriáján teljesen kívül eső tényezőket /választópolgárok jellemzése, választójogi taktika stb./. Habár a választójogrendszer e történeti, politikai fogalma nem fed le pontosan hasonló jogi kategóriákat, viszont sok szempontból pontosabb, árnyaltabb problémafelvetést, társadalmi, politikai folyamatokba történő bekapcsolást tesz lehetővé, közvetlen értelmezési lehetőségeket nyújt a kor választójogi felfogásához - hiszen a századelő politikai terminológiájában, publicisztikájában, a szakirodalom egy részében is a fentiekkel rokon jelentés rögződött - és fel tudja oldani egy kizárólagos jogi megközelítés szükségszerű merevségét, "állókép" jellegét.

I.

A dualizmus korában a választójog magyarországi szabályozását az 1874. évi 33.tc. végezte el. Az 1874-es választójogi novella, a maga idejében korszerűnek és demokratikusnak tekinthető 1848-as választójogi törvény /1./ alapvető rendelkezéseit részben módosítva, néhol kiegészítve ismételte meg. Az 1874-es törvény zavaros szerkesztésmódjával, ellentétes értelmezési lehetőségeivel változatlan vagy megemelt cenzusai-val, már megalkotásakor kora színvonalát el nem érő választási rendszert hozott létre, a magyar jogfejlődés ívét megtörte, választási rendszerünket a legjobbak közül az európai második vonalba, majd a századforduló után az utolsók közé helyezte. A hazai törvényhozás ugyan a későbbiekben is foglalkozott a választójoggal összefüggő kérdésekkel, de az eredeti törvény komolyabb változtatások nélkül egészen 1913-ig érvényben maradt.

A törvény a választójog általános kellékeit a következőkben határozta meg: a, A férfi nemhez tartozás

b, Magyar honosság

c, A 20. életév betöltése

d, Önállóság /Olyan értelmezésben, hogy e törvény kizárta mindazokat, akik apai, gyámi, gondnoki felügyelet alatt álltak, vagy cselédek, ipari, kereskedő tanoncok és köz- vagy magán szolgálatban lévő szolgák voltak./

e, Egyéb kizáró okok: a hivatásos katonák, a sorkatonai idejüket töltők /a szabadságon levőket is beleértve/, a pénzügyőrök, a csendőrség és a rendőrség tagjai nem ve-

hettek részt a választásokon, nem gyakorolhatták választójogukat a vizsgálati fogságban levők, a börtönbüntetésüket töltők, akiknek politikai jogát felfüggesztették és a csőd alatt állók.

A törvény szerint nem szavazhattak az adóhátralékosok sem, de a század elejére ezt az intézkedést az 1899. évi 15. tc. hatályon kívül helyezte.

Az előzetes feltételek megléte esetén három alapesetben lehetett a szavazati jogot megszerezni. Régebbi jogosultsággal, vagyoni-jövedelmi és értelmi-képességi cenzussal.

1. "Régi jog" alapján szavazók közé azok tartoztak, akik az 1848-tól 1872-ig készített választói névjegyzékek valamelyikében szerepeltek. Ezek a választók nemesek és gazdag városi patriciusok voltak, akik választójogukat a 48-as törvény hasonló rendelkezése nyomán még a rendi társadalomból mentették át az új érába. Néhány törvényhatóság a "régi jogosultságot" 1874-ig úgy értelmezte, hogy ez a nemességre en bloc vonatkozik, így a választójog révén politikai súlyuk a polgári forradalom után is változatlan maradt. Az 1874-es törvény határozottan leszögezte, hogy választójog az 1848 előtti kiváltságokra többé nem alapítható és, hogy a korábbi nemesi választók e kivételezett joga csak saját személyükre vonatkozik, leszármazottaikra nem. Ezzel együtt az új választójogi rendelkezések a meglévő feudális vonások kiküszöbölésében a legnagyobb eredményt a nemesség választójogának meghagyásával tették. A régebbi jogosítványok alapján szavazatjoggal rendelkezőknek a száma természetesen az évek múlásával egyre kisebb lett. A század elején már alig harmincezren szavaztak ily módon.

2. A magyar választási törvény a politikai képességek legfontosabb fokmérőjének a vagyni cenzust tette meg. A 48-as törvénnyel szemben, amely a választójog megszerzését közvetlenül a ház- vagy földbirtokra, illetőleg a tőkerész utáni jövedelemre alapozta, az 1874-es törvény a cenzusok megállapításakor nagyrészt az adóalapot és a kivetett adókat vette figyelembe, a földtulajdon mellett megfelelő nagyságú föld-, ház- és jövedelemadóval is szavazati joghoz lehetett jutni. A vagyoncenzusok közül a földbirtok volt a legfontosabb /I.táblázat/.

1.táblázat

A választók megoszlása a jogsultság alapja szerint - 1881-1911 /2/

é v	választók száma	régi jog	föld- b i r t o k	ház-	föld- és ház- birt. együtt	jövedelem	értelmiség	közvetett szavazás
1881	821241	92259	538792	22339	5649	104758	53975	3469
		11,2%	65,6 %	2,7 %	0,7%	12,8 %	6,6 %	0,4%
1892	870555	55669	583693	26760	5527	129679	65461	3766
		6,4%	67,1 %	3,1 %	0,6%	14,9 %	7,5 %	0,4%
1900	989009	41041	642469	40270	6580	183612	70977	4060
		4,1%	65,0 %	4,1 %	0,7%	18,5 %	7,2 %	0,4%
1905	1056818	32712	677541	42637	8589	214000	77259	4080
		3,1%	64,1 %	4,0 %	0,8%	20,3 %	7,3 %	0,4%
1911	1197726	21300	733314	49495	10850	289188	89329	4250
		1,8%	61,2 %	4,1 %	0,9%	24,1 %	7,5 %	0,4%

Városokban /törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú településeken/ a 32 K tiszta jövedelem vidéken /nagy- és

kis községekben/ az 1/4 úrbéri értelemben vett telek után fizett földadó jelentette a földcenzust. Mivel a választók nagy többsége földje után, közelebbről 1/4 úrbéri telek tulajdona alapján gyakorolta választói jogát, az ezzel kapcsolatos rendelkezések voltak a törvény legnagyobb kihatású szakaszai. Az a tény, hogy a 33.tc. az úrbéri összeírás helyi viszonyokat és szokásokat megállapító felmérést tekintette kiindulópontnak, sok bizonytalanságnak lett forrása. A volt úrbéri telkek értéke és nagysága az ország különböző területein rapszódikusan változott. A századforduló utáni évtizedben a bácskai föld holdja néha 2 ezer koronáért kelt el, más gyengébb minőségű földek alig 100-200 koronáért. A Déli-Alföldön 56 hold, Liptóban vagy Trencsénben 22 hold termőföld jelentette az egész telket. A választójogi törvény a sokféle egynegyed telek egységes meghatározásához felemás megoldást kínált.

A törvény 4.§-a szerint "egy negyed úrbéri telekkel hasonló kiterjedésű birtoknak azon földbirtok tekintetik, melynek adója legalább annyi, amennyi ugyanazon községben a legkevesbé megrott eddigi úrbéri értelemben vett 1/4 telek után fizettetik".

Tehát nem a hasonló területű vagy a hasonló értékű, hanem a hasonló földadót fizető telek lett az alapvető fogalom. Ennek alapján az a földadóminimum, amely a választójogot megadta, rendkívül eltérő volt, s még ugyanabban a megyében, sőt községben is nagy különbségek adódhattak. A századfordulón hivatalos adatok szerint a földadóminimum országos értékei 68 fillér és 87 korona 17 fillér /!/ között ingadoztak./3/ Az Erdély nélküli 48 vármegyében a 9876 községből, ahol az 1/4 telek legkisebb földadója szolgált a választójog alapjául, 8575-ben /87 %/ 20 K

alatti adót fizettek és csupán 1301 községben /13 %/ adóztak 20 K felett. Erdélyben a földadóminimum a magyarországi átlagnál jóval magasabb egységesen 21 K 42 fillér volt.

Az ország egyes területein a törvény külön-külön pontosan meghatározta az 1/4 telkek nagyságát. A volt határörvidék megjelölt részein és Krassó-Szörény megyében 10 /1600 négyszögöles/ hold, K-Szolnok, Kraszna, Zaránd megyében, Kővár vidékén, a Jászkun és Hajdú kerületekben 8 /1200 négyszögöles/ hold művelés alatti birtok jelentette az 1/4 úrbéri telket. Tovább fokozta a meglévő különbségeket, hogy egyes helyi hatóságok is jogot formáltak az 1/4 telek becsléséhez, alá vagy fölé értékeléséhez.

A választótörvény szerint ott, ahol úrbériség nem létezett, ott a legkevésbé megadóztatott úrbéri telket abból a szomszédos községből kellett kijelölni, "melyben a földértékére befolyással bíró viszonyok a kérdésben forgó község viszonyához leginkább hasonló." E pontatlan meghatározás nyomán az illető község kiválasztása előbb az összeíró küldöttségek, majd az alispán elég szabadon értelmezhető jogává vált.

Az 1874-es törvény az értékcenzus helyébe /1848-ban azok választhattak, akiknek tulajdonában 300 ezüst forint értékű ház volt / az ország minden városában a három lakrészü és házadó alá eső ház cenzusát helyezte. Ez pedig a városi lakosság cenzusának jelentős felemelése volt, hiszen 1874 előtt az adózástól független értékcenzus majdnem minden városi ingatlan tulajdonosnak választójogot biztosított. Másfelől az adókulcsok és az ingatlan árak országos különbségei a házcenzus igazságtalanságait - a földcenzushoz hasonlóan - hosszú távon kiélezték /4/.



Azok az állampolgárok, akik sem a föld, sem a ház-cenzus alsó határát nem tudták elérni, választójogot szerezhettek még jövedelemadójuk alapján. Alapvető feltétel a 210 K-ás adóköteles évi jövedelem kimutatása volt, ennek alapján a kereskedők, gyárosok és a városi kézművesek választójogot kaptak. Községekben a kézműveseknek egy segéd után fizetett jövedelmi adót kellett igazolniuk. 1848 után a kézművesek választójogához az egész országban - tehát városokban, községekben egyaránt - elegendő volt, ha "folytósan legalább egy segéddel dolgoznak". A 74-es törvény kötötte a városi kisiparosok választójogát meghatározott nagyságú jövedelemadóhoz, mely 1874 után Mocsáry Lajos és Tisza Kálmán szerint is az iparos választóknak közel 2/5-ét ütötte el a választásoktól.

A jövedelemadózás törvényes szabályozását 1868-ban végezték el. A háromosztatú adózási rendszerben a nyugdíjakat, járadékokat, a földbirtokból származó - földadószabályozáson kívül eső - bevételeket, a haszonvételeket a haszonbérlők, részvénytársaságok, szellemi-foglalkozásúak és a köztisztviselők jövedelmeit adóztatták meg. Tehát a földdel, tőkével, vagy rendszeres kereseti lehetőségekkel nem rendelkezők az adózási rendszerben intézkedés sem történt. Mivel pedig a jövedelem utáni választójogot ez a törvény biztosította, egyes rétegek eleve be sem kerülhettek a választók közé, őket tehát a választási törvény intézményesen megfosztotta a választójogosultságnak még a lehetőségétől is. Ide tartozott az ipari munkásság majdnem egésze, a gazdasági, házi cselédség, a legkülönbélebb helyeken dolgozó napi-díjasok és az önálló kisiparosok egyrésze.

A diszkriminatív rendelkezéseket tovább éllezte, hogy 1875-ben

az adózási rendszert átformálták, s a keresetiadó /5/ bevezetésével a fenti csoportok is adókötelesek lettek. Ez azt jelentette, hogy a választójogosultsághoz szükséges minimális föld- vagy jövedelemadó többszörösét adózók is választójog nélkül maradhattak. A Pénzügyminisztérium statisztikája szerint /6/ a választójogi adóminimumot elérők száma 1901-ben az I.osztályú kereseti adót fizetők között:

a C alosztályba tartozó munkások között.....94602,  
a D alosztályba tartozó napidíjasok, írnokok stb.  
között .....35026,  
az E és F alosztályba tartozó iparosok között.....148064,  
a G alosztályba tartozó házalók között.....2018.

Tehát összesen 280 ezren még a választójogi törvény cenzusainak a birtokában is jogfosztottak maradtak.

3. A megfelelő szellemi cenzussal rendelkezőktől sem vagyont, sem jövedelmet, sem adófizetést nem kívánt meg a törvény. Ide tartoztak az Akadémia tagjai, a kinevezett tanárok, tanítók, a kisdédóvók, orvosok, gyógyszerészek, okleveles gazdák, mérnökök, jegyzők a hivatalosan alkalmazott lelkészek és segédlelkészek /7/. Ebből a kategóriából került ki a választók 7-8 %-a.

Az országgyűlési képviselő-választások alkalmával átlagosan az összlakosság 5,5-6,5 %-a járulhatott az urnákhoz /8/. Az 1880 és 1899 közötti húsz évben a választók száma még abszolút értékben is alig emelkedett, az össznépségghez viszonyított %-os arányokat tekintve pedig erősen visszaesett. 1870-ben még a lakosság 6,7 %-a, 1848-ban 7-10 %-a, 1848 előtt /rendi alapon/ 6-8 %-a szavazhatott /9/. Említhető jogkiterjesztést az 1899. XV.tc. eredményezett, amely kimondta az adóhátralékosok

választójogának visszaállítását. Így már 1900-ban a választók száma több mint százezerrel növekedett. Bár a választók aránya még így is alacsonyabb volt, mint 1880-ban.

A választójoggal rendelkezők számát regionális bontásban elemezve a legjobb paraméterekkel - 1908-as adatok szerint - a Felvidék keleti része - 7,5 % - és a Dunántúl - 7,1 % - rendelkezett. Viszonylag a legkevesebb választó Erdélyben volt - 3,2 % -, ahol a magasabb cenzus /a régi jogon szavazók elhalálózásával párhuzamosan/ a századfordulóra irreálisan beszűkítette a választójogot. Nemzetközi összehasonlításban hasonlóan lehangoló helyzetet mutattak a választási statisztikák. A századforduló után Európában az utolsó helyek egyikére csúszott a magyar választási arányszám. Finnországban a lakosság 49,5 %-a, Franciaországban 28 %-a, Belgiumban 22 %-a, Görögországban 19 %-a, Angliában 17 %-a, Olaszországban 7,5 %-a vehetett részt parlamenti választásokon /lo/.

Magyarországon a választók aránya azonban még az igen szerény 6 %-os arányt sem érte el. A választásokra jogosultak magyarországi számadatai mindig a választási névjegyzékekre felvettekre vonatkoztak, ezek pedig igen sok pontatlan adatot is tartalmaztak. Gyakran előfordult, hogy olyanok, akiknek több községben volt ingatlanuk, kétszer vagy esetleg többször is szerepeltek a választásra jogosultak között. Budapesten a kereskedők egyrészét nem csak abban a kerületben írták össze, ahol a lakásuk volt, hanem ott is, ahol az üzletük működött. A névjegyzékekben sok olyan kisbirtokos is szerepelt, aki a választások idején - többnyire mint kivándorló - nem tartózkodott az ország területén. Összességében több ezerrel kevesebb választó

volt a valóságban, mint a névjegyzékek adatai szerint. A választójoggal rendelkezők nagy hányada távol maradt a választásoktól, tudatlanságból, nemtörődömségből, félelemből vagy elvből az állampolgárok egyrésze nem élt alkotmányos jogával. Nálunk a szavazástól tartózkodók száma a nyugat-európai értékekkel /20-30 %/ párhuzamosan alakult. A választási névjegyzékek ~~ter~~terítésait is beleszámítva 1896-ban a választásra jogosultak 26,4 %-a, 1901-ben 32,6 %-a, 1905-ben 32,2 %-a, 1906-ban 38 %-a, /!/ 1910-ben 28 %-a nem élt szavazati jogával. A városi szavazó körökben még többen húzódtak passzivitásba. 1901-ben például a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú várásokban a választók 43 %-a, Budapesten 54 %-a /!/ nem használta fel szavazati jogát /11/.

A szavazók számának további csökkenését az egyhangú választások intézményesítése indította el. Ugyanis, ha a választás megkezdéséig a választókerület csak egy jelöltet állított, a választási elnök a választást befejezettnek, a jelöltet megválasztott országgyűlési képviselőnek nyilvánította. /33.tc.71.§/ Ezekben a kerületekben a hivatalos apparátusnak csupán az ellenzéki jelölést kellett megakadályozni, s ez lényegesen könnyebb volt, mint a választást kívülről megváltoztatni. Az ilyen választási aktusokat a statisztika mint egyhangú választásokat regisztrálta, bár ezekben a kerületekben a választóközönség gyakorlatilag nem nyilvánított véleményt, ténylegesen szavazatot nem adott le.

1901-ben 193 ezer, 1905-ben 224 ezer, 1906-ban 340 ezer szavazat "maradt" az egyhangú kerületekben.

II. táblázat

A megválasztott parlamenti képviselőkre szavazók

országos arányai /12/

ÉV	Választójog.r. szerint		Szavazás-tól tart. száma		Egyhangú kerültek választóinak száma		Kiesett jelölt-re száma		Megvál. jelölt-re száma		Megválasztott jelölt-re szavazók aránya az összslakosság %-ban
	ezer	%	ezer	%	ezer	%	ezer	%	ezer	%	
1896	890	100	235	26	231	26	164	19	260	29	1,6
1901	1025	100	331	32	192	19	197	19	305	30	1,8
1905	1057	100	339	32	224	21	177	17	317	30	1,8
1906	1085	100	410	38	340	31	116	11	219	20	1,2
1910	1116	100	308	28	147	13	259	23	402	36	2,2

A ténylegesen "nem választók" harmadik csoportját a kiesett képviselőjelöltekre szavazók alkották, az ő szavazatuknak az értéke 0-ra redukálódott attól a pillanattól kezdve, hogy jelöltjük nem kapta meg az abszolút többséget. Kiesett jelöltekre 1901-ben 197 ezren, 1905-ben 177 ezren, 1906-ban 116 ezren adták voksukat.

A fenti módszerrel kiszámított választói arányok megdöbbentő adatokat hoznak a felszínre. 1901-ben az összslakosság 1,8, 1906-ban 1,2 %-nak akarata határozta meg a magyar képviselőház összetételét. /II.táblázat/.

II.

Az országgyűlési választások eljárásjogát, vele a választási rendszer kvalifikációját igen sok tényező alakította ki végső formájára.

A következőkben a magyar eljárási szabályzók és az általános eljárásjog legfontosabb elemeit veszem sorra. A definíciószerű

összegzésekben az elméleti fejtegetéseket mellőzve azokat a vonatkozásokat emelem ki, amelyek a választási rendszer funkcionális működése során a gyakorlatban felmerülhettek, és adott esetben döntő módon befolyásolhatták a választások alakulását. Szükségképpen mellőznöm kellett néhány fontos, de a választási rendszer megítélése szempontjából nélkülözhető vagy "következmény" jellegű fogalmat. /13/

A választókerületi beosztás - a választási geometria - bármilyen reform hatását lényegesen módosítani tudta. Az állandó választókörzetek hiánya a kormány kezébe a legtermészetesebb s egyben a leghatásosabb fegyvert adta a választások befolyásolásához. A magyar törvényhozás csak az egyes törvényhatóságokra eső kerületek számát, és a külön képviselőküldési joggal /önálló választókerülettel/ rendelkező településeket jelölte meg, magát a részletes beosztást a megyei és városi közgyűlésekre bízta a belügyminiszter utólagos jóváhagyása mellett. Amikor a századelő választójogi reformmunkálatai során felmerült a kerületek új-rabeosztásának kérdése, a kormány még tovább ment. Kísérletet tett arra - sikertelenül - , hogy a részletes kerületi beosztások jogát kivegye a vármegyei, városi közgyűlések hatásköréből, mivel ezzel kapcsolatban "a nyugalmat erősen felzavarná a kapcsolatos helyi politikai és egyéni érdekek küzdelme" /14/. Természetesen a kormány adott esetben a közgyűlésekre is nyomást tudott gyakorolni, de a kerületek országos arányait megállapító és utólagos ellenőrzését végző belügyminiszter enélkül is elég eszközzel rendelkezett a választási körzetek tendenciózus kialakításához.

Megfelelő kerületi beosztással alapvetően két módon lehetett a kormánypárti szavazókat előnyökhöz juttatni. A biztos ellenzéki

vidéken nagy kerületeket konstruálni, hogy egy mandátum minél több szavazatot kössön le, vagy az ellenzéki területeket több erős kormánypárti kerületbe szétdarabolni. Magyarországon mindkét módszer használatos volt. A torz választási geometria hatalmas változásokat okozott a szavazatok megoszlásában, a pártközi erőviszonyok alakulásában. A függetlenségi érzelmű alföldi területeknek a lehető legkevesebb kerület jutott, a kormányt támogató nemzetiségi területeken akár törpe választókerületek is működtek. A városokon belül kisebb belvárosi szavazókör mellett nagyobb külterületeket hoztak létre. Egy választókerületi beosztással foglalkozó kormányjavaslat nyíltan meg is hirdette a célokat: "azokban a városokban, amelyek 2 vagy több választókerületből fognak állni, ajánlatos lesz a kerületek kikerekítésénél azt a szempontot szem előtt tartani, hogy a városoknak intelligensebb és vagyonsabb népesség által lakott részeiből aránylag kisebb, többi részeiből nagyobb kerület vagy kerületek alakíttassanak ... mindenesetre kívánatos lenne ezen közszempontokból szükséges, s különben is, a többi választókerületek kikerekítésének alapelveivel is egyező irányelvre az érdekelt főispánok figyelmét felhívni." /15/

Magyarországon egy képviselőt átlagosan 2500 szavazópolgár választott meg. /16/ 1880-ban 33000, 20 évvel később 40500, 1907-ben közel 44000 lakosra jutott egy parlamenti képviselő. Városi választó volt a szavazók 15 %-a, megyei a fennmaradó 85 %. A választókerületek alakulásában hosszabb időszakot tekintve is negatív tendenciák mutatkoztak. A szélsőséges méretű kerületek száma növekedett vagy stagnált. /III.táblázat/ Különösképpen nyomasztó volt a városi választókerületek arányta-

lanul alacsony száma. 1896-tól 1910-ig az össznépeség 35 %-os növekedése mellett a t.h.j.városok lakossága 117 %-kal, Budapesté 225 %-kal nőtt gyakorlatilag változatlan kerületi arányok mellett. Így az összes reformtervnek egyik kiemelt célja a városi kerületek számának növelése volt. Az 1908-as javaslat pl. Pécs, Győr, Hódmezővásárhely, Kassa, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Fiume egy választókerületét kettőre, Szabadkát kettőről háromra, Szegedét kettőről négyre, Budapestét kilencről huszonötre kívánta emelni. /17/

Századunk elején Európa nagyobbik felén már áttértek a községenkénti szavazásra. A magyar választási rendszerben kerületenként egyetlen székhelyen bonyolították le a választásokat. A századfordulón voltak olyan kerületek, amelyekhez 50-60 község tartozott, s léteztek települések, melyek a választás székhelyétől 40-50, sőt 100 km-re feküdtek. /18a/ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a távolabbi szavazóknak három napig tartott egy-egy szavazási ceremónia: egy nap oda út, egy nap a szavazás, és egy nap a vissza út.

Frankel Leó századvégi tudósítása szerint azonban ezek az utazások sem voltak minden nehézség nélkül: "A kerület városait, falvait, tanyáit többnyire csak járhatatlan földutak kötik össze a központokkal. Ezek az utak néha szélesebbek mint a mi bouelevarde-jaink, nyáron legelőül is szolgálnak, de megjön a tél, sártengerré válnak vagy hó borítja őket, összeolvadnak a fehér síksággal, s az utas ember csak nehezen tájékozódik." /19/

Ezek a választások a középkor népvándorlásaira vagy komoly harci ütközetekre emlékeztettek, ahol utak lezárása vagy szabadon



hagyása az erők időbeni átcsoportosítása a végső győzelmet jelentette. A központosított választások és a nagy választókerületek miatt a törvényhozás kénytelen volt a szavazók fuvardíjának és bizonyos ellátási költségeinek fedezését megengedni. Ezzel pedig lényegében ellenőrizhetetlenné váltak azok a pénzüsszegek, amelyeket a választóknak ilyen-olyan címeken kifizettek. A megvesztegetések, korrupciók mintegy törvényes fedezet mellett folytak, és kihatottak az egész magyar közéletre. A századfordulót követően 4-5 ezer koronán alul mandátumot nem lehetett kapni, de egyes választások összes költsége - hiteles források szerint - 30 ezer korona fölé is emelkedett. /18b/

"A képviselőválasztás pusztán pénz kérdés. 50 mill. koronáért akár zionista avagy muzulmán többséget is lehet kapni ebben az országban" - írta Jászi 1911-ben. /20/

Apponyi Albert joggal állapította meg egyik parlamenti beszédében: "mert ne ámítsuk magunkat t. képviselőház és ne akarjuk takargatni az állapotokat és a helyzetet. Magyarország képviselőválasztásaiban tényleg olyan állapotok fejlődtek ki az évek során, amelyek lehetetlenné teszik, hogy addig, amíg azok nem orvosoltatnak, ez a képviselőház a magyar nemzet, vagy mondjuk akár a magyar választóközönség többségének igaz kifejezéséül legyen tekinthető". /21/

A századelő reformkísérletei felvették programjaikba a választások decentralizációját, de mértékét illetően megoszlottak a nézetek. A községekkénti szavazás helyett nagyobb közigazgatási szinteket, általában a körjegyzőségeket tették meg a választások alapegységéül. /1908-ban Magyarországon 2701 körjegyzőségi kerület volt./

III. táblázat

A választókerületek nagysága 1881-1912 /22/

Egyes ker. választói- nak száma	Kerületek száma								
	1881	1884	1892	1896	1901	1905	1906	1910	1912
101-1000	65	56	60	60	49	47	43	39	41
1000-2000	145	141	136	133	86	87	90	74	61
2000-3000	153	163	148	146	165	162	153	150	144
3000-4000	42	46	53	57	74	74	83	89	95
4000-	8	7	16	17	36	43	44	61	72

A választási székhelyeken a felfokozott politikai ellentétek, a hatósági beavatkozások igen feszültté tették a közhangulatot, ezzel tág teret nyitva a választások befolyásolásának. A szavazás menetébe történő 4 leglényegesebb beavatkozási mód a magán-, a gazdasági-, a közhivatali- és az egyházi presszió volt. A választások tisztaságát, nyugalalmát, az erőszakoskodó jelenetek megakadályozását kívánta szolgálni az elkülönített szavazásról szóló rendelkezés. /23/ A 33. tc. 75.§-a értelmében a szavazók jelöltek szerint "külön-külön bocsátattak a választási helyiségbe. "Az intézkedés azonban nem ért célt, betört fejek, sebesülések, alkoholmérgezés, hatósági erőszak ezután is előfordult, tovább virult a speciális magyar választási technika, a "bunkókrácia". Viszont a választások még inkább ellenőrizhetőkké, következésképpen irányíthatóbbakká váltak.

A századelő prominens konzervatív politikusa az I. világháború után - utólag - kitűnően jellemezte a magyar választásokban a közhatalom szerepét:

"A választási küzdelmekben a nemzet mentalitása ugyanaz volt, mint az angoloké csaknem a múlt század 70-es éveikig, ... a poli-

titkai lelkiismeretet a társadalom nem tisztelte, és nem tartotta politikai erkölcstelenségnek a hivatalos hatalommal és pénzzel való politikai befolyásolást. Azzal a súlyosbító körülménnyel Angliával szemben, hogy ott mindig nagyobb volt a bíróság ellenőrző hatalma, mint nálunk. Hasonlíthatatlanul nagyobb volt a társadalom független ereje és nem létezett oly centralizált állami adminisztráció, mely a hatalmi eszközök mérkőzésében az egyik félnek, a kormánynak mindig túlhatalmat biztosított." /24/

A demokratikus választások egyik legfontosabb kritériuma a szavazás titkosságának biztosítása. /25/ A dualizmus kori magyar választási rendszer 1913-ig csak a nyilvános választásokat ismerte, ennek ellenére a kérdés körül mindig élénk vita folyt.

A választójogi konzervativizmus a titkosság kérdésében volt kénytelen leginkább elhagyni hagyományos ideológiai vértetét. Fellengzős frazeológiáját - a nemzetiségi áradatot feltartó és a műveletlen tömeg térnyerését megakadályozó nemzeti politikáról - a titkosság-nyilvánosság viszonylatában kevésbé lehetett használni, így érvelésük leegyszerűsödött, elszürkült, néhol kifejezetten banálissá vált. A Tiszától Bethlenig sok helyen felbukkanó szlogen, miszerint a magyar néplélek, a magyar nép őszintesége, egyenessége összeférhetetlen a választások titkosságával, vagy az a feltételezés, hogy a titkos szavazás "megöli a szavazóban a kötelességérzetet", megfosztja "a politikai jogot erkölcsi tartalmától, gyanakvást, bizalmatlanságot kelt", már akkoriban sem voltak meggyőző érvek. /26/

Valójában a titkos szavazás - Magyarországon különösképpen - a leglényegesebb eszköz lett volna arra, hogy a gazdaságilag

gyengébb vagy függő rétegeknek megadja a szabad akaratnyilvánítás lehetőségét, megszüntesse a vesztegetéseket, csökkentse a tartózkodók számát, elősegítse a választások nyugodt lefolyását.

A lajstromos szavazás egyike a választói jog legérdekesebb problémáinak. Kiindulópontja a képviselőlet illetve a választójog aránytalansága volt, tehát az, hogy a pártok nem a kapott szavazatok arányában részesedtek a mandátumokból. Az 1905-ös választások példáján bemutatva: arányos választások esetén a szabadelvű párt 297 ezer voksával 152 mandátummal rendelkezett volna, ezzel szemben ténylegesen 159 képviselői álláshoz jutottak. A Függetlenségi Párt /303 ezer szavazat = 155 mandátum/ 166 képviselőt, a néppárt./62 ezer szavazat = 31 mandátum/ 25 képviselőt, a disszidensek /68 ezer szavazat = 34 mandátum/ 27 képviselőt és az új párt /15 ezer szavazat = 7 mandátum/ 13 képviselőt küldött a magyar országgyűlésbe. Egyéni, választókerületi rendszer mellett elvileg megtörténhetett, hogy a szavazatok 49 %-át kapó párt országosan képviselőletet sem kapott feltéve, hogy egyetlen választókerületben sem érte el a szavazatok abszolút többségét.

A lajstromos szavazás lényege az volt, hogy egy kerületben a fellépő jelölteknek több mandátumot lehetett szerezni. A képviselővé választás feltétele bizonyos számú szavazat elnyerése volt, amit az összes választók és a képviselőhelyek számának hányadosa adott meg. Ezt az alap gondolatot aztán sokféle matematikai módszerekkel dolgozták fel. A leghíresebb Thomas Hare féle /27/ rendszer volt, amelynek gyakorlati alkalmazására is sor került. A választójog egyik legnagyobb teoretikusa, J.S. Mill szintén Hare szisztémájával rokonszenvezett, mivel szerinte

a lajstromos szavazás volt az egyetlen mód, amely " 1, minden vélemény árnyalat képviselést biztosítja az országban 2, egy választót sem képvisel olyan, akit nem ő választott 3, választó és választott közti kapcsolat erős és értékes 4, a helyi befolyások figyelmen kívül hagyásával a tervezet nyújtja a legnagyobb kezességet a képviselők szellemi képességét illetően."/28/

Szavazatok egyenlőtlensége a legegyszerűbben úgy alakulhatott ki, ha egyes választók többször voksolhattak. /29/ Ekkoriban az angol választások mutattak ilyen vonásokat, ahol a földtulajdonosok különböző helyeken fekvő ingatlanjaik után többször is szavazhattak. A Magyarországon is létező közvetett választásokban szintén egyenlőtlen szavazatok érvényesültek. Közvetettnek tekintették a szavazást, ha a választójoggal rendelkezők /az ősválasztók/ bizonyos számú egyént választottak maguk közül, és aztán ezek szavaztak a képviselőválasztásokon. A közvetett választás annak a konzervatív választójogi axiómának volt a szülöttje, mely azt állította, hogy a "nagy műveletlen tömeg" nem alkalmas a felelősségteljes választások véghezvitelére. A közvetett választás hosszú távon teljes érdektelenséghez vezetett. / A gyakorlatban az ősválasztók 20-30 %-a szavazott rendszeresen./

Az egyenlőtlen szavazati jog gyakorlati konzekvenciáit a többszörös /plurális/ választójog vonta le leginkább. A század elején egyedül Belgiumban folytak plurális alapon választások.

A belga képviselőház 14 választójogi reformjavaslat és általános politikai sztrájk után a szociáldemokraták támogatásával 1893-ban fogadta el a plurális választójogi törvényt. Ennek nyomán azonnal tízszeresére nőtt a leadott szavazatok száma. A törvény

elsősorban a parasztságnak kedvezett, így a klerikális befolyás tovább szélesedett. Mivel a pótválasztásokon a polgári pártok egyesülve fordultak az SZDP ellen, a megnövekedett szocialista szavazatok ellenére a szociáldemokrata képviselők száma változatlan maradt. /30/

A belga rendszer magyarországi változatát az 1908-as Andrássy-féle törvényjavaslat alkotta meg. A magyar plurális javaslat egyszeres, kétszeres, háromszoros és közvetett /10 ösválasztó választhatott egy képviselőt/ szavazatokat ismert. Átlagosan 100 választó 149 szavazatot adott volna le. A javaslat indoklása szerint "az általános választójog és a többes szavazati-jog együttes rendszerével elérhető, hogy minden számbavehető érdek képviselve legyen és hogy a döntés - ennek dacára - az értelmiség fejlettebb, s az állam történelmi jellegével rokon-szenvező elemek kezében maradjon." A pluralitás az általánosság bevezetése mellett tehát növelte és kodifikálta a meglévő egyenlőtlenségeket. Egyetérthetünk a Budapesti Szemle megállapításával: "Hogy a többes választójog intézményének olyan igen megnyugtató pszichológiai hatása lenne és az egyszerű szavazatok birtokosai csonka közjogi hatalmukat oly boldog kielégültséggel gyakorolnák, legalábbis kétségbe vonható." /31/

A plurális választójog gyakorlati megítélését attól tehetjük függővé, hogy napirendre hozatala progresszívebb választói jog elodázására, vagy elavult képviseleti intézmények felfrissítése érdekében történt-e.

A választók passzivitása az európai választórendszerek egyik nagy problémája volt. A választók 20-40 %-a rendszeresen távol maradt a választásoktól így a XIX.század második felében több

nyugat-európai ország parlamentjében /francia, olasz, belga/ felmerült a kötelezővé tett szavazás gondolata. A kötelező szavazás egy tisztán elméleti problémának gyakorlati vetülete, melyben két nézet állott egymással szemben. A választások alanyi /egyéni/ jogának elve a szabad választásokat feltételezte abból a felfogásból viszont, amely a választásokat közfunkciónak a "nemzet nevében és megbízásából teljesített kötelességnek" tekintette, egyenesen következett a kötelező szavazás elmélete.

A választások részvételi arányainak növelése megelőző intézkedésekkel /gyorsított választások, munkaszüneti vasárnapi szavazások a nagy meglátogatási munkák idejének figyelembe vétele stb/ és utólagos büntető eljárásokkal /megróvás, pénzbüntetés, választójog megvonása, minden közfunkció elvétele stb/ történt. Belga és svájci példák nyomán a kötelező szavazás a magyar reformokban is felmerült.

Az önkormányzati választói jogszabályok a városokat újabb hátrányos intézkedésekkel sújtották. A megválasztott helyi képviselők mellett a városi, községi képviselőtestületek felét a virilizsek alkották. E valóban arisztokratikus, Európában egyedülálló intézmény a legtöbb adót fizetőknél biztosította azt a lehetőséget, hogy választás nélkül kizárólag jövedelmük alapján részt vehessenek a város irányításában.

Budapesten a városi választótörvény értelmében a parlamenti választójoggal rendelkezőknek csupán 50-60 %-a szavazhatott a helyi választásokon /32/. A 26 t.h.j. városban az országos választójog terjedelme megegyezett a helyivel, a többi településen a helyi választások demokratikusabbnak voltak /IV.táblázat/. A he-

lyi választásokat méginkább jellemezte a passzivitás és érdektelenség, mint az országos szavazást. A helyi választók összeírása iránt a gyakorlatban csak azok érdeklődtek, akik a törvényhatósági bizottság tagjai voltak vagy azok akartak lenni "ezek illetve barátaik híveik hajtják föl összeírásra a választókat és szerzik össze az összeírás alapjául szolgáló meghatalmazásokat..." /33/

IV. táblázat

Az országos és helyi választójog terjedelme

magyar városokban 1908-ban /34/

Városok	Országgy. képv.vál. joggal rend.	Községi képv.vál. joggal rend.
Léva	633	1119
Érsekújvár	1501	3201
Szekszárd	1644	2600
Zenta	2482	3778
Mezőtúr	2800	219
Rozsnyó	465	902
Csikszereda	386	1312
Veszprém	1400	2100
Fogarás	495	952

A magyar választójogi bíraskodás /35/ a mandátum igazolás angol /alapvetően bíróság jellegű/ és francia-belga /parlamentari hatáskörön belüli/ típusai alapján szerveződött meg. Az 1848-as választójogi törvény világosan fenntartotta a képviselőház számára nemcsak az igazolási eljárást, hanem a bíraskodást is a választások felett. Az 1874-es évi 33. tc. 89 §-a ugyan angol példára kimondta, hogy a "kérvényvel megtámadott választások fölött a curia ítélt", de amíg külön törvény az erre vonatkozó szabályokat nem dolgozta ki, választási ügyekben továbbra is a képviselőház járhatott el. Ezt a jogát a parlament az 1899.



évi 15.tc. életbelépéséig gyakorolta, 1901-től a választási bíraskodás megoszlott a képviselőház bírálóbizottságai és a curia e célra választott tanácsai között.

A századelő magyar választójogi irodalma a nők választójogá-nak kérdésében sajátos kettős álláspontot foglalt el. Elvileg a nők emancipációs törekvései többé-kevésbé támogatásra, de legalábbis megértésre találtak. Azonban olyan jelentősebb politikai csoportosulás, amely ténylegesen felvállalta volna céljaikat és aktívan küzdött volna a megvalósulásukért, nem akadt.

A konzervatív erők egy része mereven elutasította a hagyományos társadalmi, családi struktúrák megbontását azonban a reform konzervativizmus jelentősebb képviselői felismerték a női választójog potenciális konzervatív előnyeit s így a megvalósulás jövőbeni lehetősége elől nem zárkóztak el. Áttekintve a baloldali állásfoglalásokat a demokratikus tiszta és határozott elmélet mögött nem nehéz észrevenni az alig leplezett idegenkedést a feminista mozgalommal szemben. A nők választójoga váratlanul "szinte meglepetésszerűen" toppant be a magyar politikai közgondolkodásba. A választójogi harcuk kiforratlanságukkal, egyenetlenségeikkel - a szociáldemokrata felfogás szerint - még nem minősülhetett "aktuális kérdésnek" a kor küzdelmeiben. Csak fokozta az ellenérzéseket a magyar nőmozgalom alapvetően középosztály jellege. Állandó volt a baloldalnak az a félelme - nem is alaptalanul - hogy a feminizmust, a női választójogot ki lehet játszani a demokratizmus ellen.

Összességében a női választójog ügyében választási rendszerünk elmaradása nem volt túl nagy, hiszen a XX. század ele-

jén a világon alig egy-két állam törvényhozása biztosított a nőknek parlamenti választójogot /Új-Zéland 1893, Finnország 1906, USA-ban Colorado 1893, Utah 1895, Washington 1909/. /36/

### III.

A magyar választási rendszer sajátosságainak következtében a választók aránya a parasztság körében volt a legmagasabb. Azt mondhatjuk, hogy a középparasztság /10-35 hold/ és a gazdagparasztság /35-200 hold/ nagyobbik fele, de a kisparasztok /5-10 hold/ 1/5-e, sőt a szegényparasztság egy része is választópolgár volt. Jól jelzi a paraszti választók jelentőségét, hogy 1874-ig még a parasztság alsóbb rétegeiből, a summásokból, törpebirtokosokból, mezei munkásokból is sokan bekerültek a választók közé. A század elején az agrárproletariátusnak még mindig 2-2,5 %-a választhatott.

### V. táblázat

#### A birtokviszonyok összefüggése a választójoggal

1910-ben /37/

Birtok területe	2-3	3-4	4-5 h o l d	5-6	7-9	10
birtokosok száma %	12,5	10,8	9,7	15,2	15,1	36,7
ebből a vá- lasztó birto- kosok száma %	12,6	20,2	28,6	41,7	58,5	76,7

A parasztság mellett a legtöbb szavazót a születő magyar burzsoázia szolgáltatta, a kiskereskedőig, önálló kézművesekig bezárólag /16-18 %/. Az ipari munkásság az előmunkásokkal, művezetőkkel együtt is csak a szavazásra jogosultaknak 4 %-át alkot-

ták. A választójogi törvény kedvező intézkedései nyomán a hivatalnokok, a tisztviselők, hivatali alkalmazottak közel 100 ezer /9 %/ szavazót adtak.

Az 1910-es népszámlálás a lakosság 54,5 %-át találta magyar anyanyelvűnek, míg a magyar választók aránya a 60 %-ot is megközelítette. A kis- és középparasztság körében a nemzetiségiek számaránya az országos átlagot jóval felülmúlta, a birtokosság és az állami adók növekedésével azonban a magyarság számaránya is fokozatosan nőtt. A kis földadót /5 koronánál kevesebbet/ fizetőknek csupán 24 %-át 10-20 korona között adózóknak 45 %-át, az 50 korona felettinek már 53 %-át adták a magyar adózók.

Az önálló iparosok 35 %-a, a kereskedők 56 %-a választójoggal rendelkezett és közöttük abszolút többségben a magyarok voltak. /60-70 %/ Az állami szektor egészében elsősorban magyar túlsúly mutatkozott. Az állami közalkalmazottak 90 %-a a magántisztviselők 70 %-a magyar anyanyelvű volt, de a választók között ezek az arányok még inkább eltolódtak a magyarság javára.

A választók nemzetiségi megoszlásának regionális arányait tekintve a Dunántúlon /73 %/ és a Duna-Tisza közén /82 %/ volt a legtöbb magyar választó. A Felvidéken a választók 45 %-a, Erdélyben 56 %-a volt magyar anyanyelvű. Figyelembe véve azt a széles körben elterjedt felfogást, mely szerint általában a magyarok és a németek nem képeztek "államfelforgató elemet" /1910-ben a német nemzetiségiek aránya 10,4 %-os/, hozzászámítva a nemzetiségi társadalmat magyar szimpatizáns és politizáló részét "a nemzeti és szociális kautélák gondos alkalmazásával is az elérhető maximum 79 % " /38/. A konzervatív reformok leg-

tovább eddig a határig vélték kiterjeszhetőnek a jogosultak körét.

A századelő választási reformjainak neuralgikus pontjai a munkás és nemzetiségi problémák voltak. A reformok sorsa jó-szerivel e két kérdés "sikeres" megoldásán múlt. A reform-tervek felhasznált eszközrendszere alkotóit is minősítve a "választási rendszer társadalmi környezetének" elvárásait tükrözte vissza.

A magyarul tudás vagy a magyar nyelven írás olvasás megkövetelése a választójog növelésének egyik legkorábban felmerült és legretrográdabb feltétele volt. A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben a függetlenségi párt szélsőséges részétől származó gondolat a század elején is létezett és komoly formában felmerült a reformokban. László Márton választójogi tervezete azt követeli, hogy a magyarul meg nem tanuló nemzetiségiek egyáltalán ne kapjanak választójogot, mert "az állam elvárhatja minden polgárától, hogy az állam hivatalos nyelvét ismerje, mert nyelvében él a nemzet és ennél fogva ez a nemzetnek létkérdése. Aki pedig a nemzet létét veszélyezteti, az büntetésképpen megérdemli, hogy politikai jogokkal egyáltalán ne ruháztassék fel". /39/

1910-ben a 24 éven felüli férfiak között magyarul beszélt a németek 49 %-a, a szlovákok 27 %-a, a románok és rutének 16 %-a, a horvátok 44 %-a és a szerbek 24 %-a. A magyarul írni olvasni tudás - bár statisztika nem készült róla - természetesen még ennél is szűkebb rétegekre terjedhetett ki. Kristóffy József számításai szerint magyarul írni olvasni tudás választójogi cenzussá tétele a nemzetiségi vármegyékben 1/10-re csökkentette

volna a választók számát.

Az egyszerű írni, olvasni tudás volt az a cenzus, amely a demokratikus választások néhány kritériumát kimerítve elméletileg a leginkább igazolhatónak bizonyult. A dualizmuskori Magyarországon azonban, ahol a lakosság 1/3-a analfabéta volt, s a fejletlen közoktatási viszonyok nem tették lehetővé a törvényben deklarált általános ingyenes, kötelező népoktatás megvalósítását, ahol az iskolakötelesek 30-40 %-a nem járt rendszeresen iskolába, a minimális értelmi cenzus is egyértelműen antidemokratikusnak minősült. /40/ Ennek ellenére a magyar baloldal a választójog reformjánál minimális követelésként gyakran az írni, olvasni tudás cenzusát is elfogadta /nem utolsó sorban azért, mert a szervezett munkásoknál viszonylag kedvezőek voltak az írástudók arányai/. Az írás, olvasás választócenzussá tétele időlegesen a fennálló választójognál is kedvezőbb helyzetbe hozta volna a magyarságot. /VI.tábla/

VI. táblázat

Az írni, olvasni tudók arányai Magyarországon

1900-ban /41/

Nemzetiség	össz. 24	24 év feletti férfiak	
	év feletti férfiak %	írni, olvasni tudók száma %	analfabéták
Magyar	51,7	61,2	32,2
Német	11,6	14,8	4,8
Szlovák	11,1	11,5	10,3
Román	17,6	7,3	38,8
Rutén	3,2	0,4	5,7
Horvát	1,1	1,2	1,0
Szerb	2,8	2,3	3,8
Egyéb	1,9	1,3	3,4
	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Az értelmi cenzus egy magasabb fokozata az iskolázottság mértéke ugyancsak hatásos eszköz volt, a választók nemzetiségi, szociális összetételének befolyásolására. /VII.táblázat/

VII.táblázat

A magyarországi nemzetiségi műveltségi

viszonyai 1910-ben/42/

Iskolai végzettség	magyar %	német %	szlovák %	román %	egyéb %
8 középiskola	87,2	5,1	1,0	4,7	2,0
6 középiskola	83,5	8,0	1,6	5,1	1,8
4 középiskola	81,1	10,5	1,7	4,6	2,1
6 elemi	62,9	16,6	13,6	4,2	2,7
4 elemi	60,9	11,9	9,4	10,0	7,8
Egyéb írni,olvasni tudók	55,5	8,3	7,8	19,6	8,8

A város-falu ellentét politikai manipulálásához, az ipari munkásság előretörésének fékezéséhez volt szükséges a domicilium kérdésének felvetése. Evidens, hogy a városok lakossága általában mozgékonyabb volt, mint a vidéké, hogy az ipari népességnek többször kellett lakóhelyet változtatni, mint a mezőgazdaságban dolgozóknak.

1910-ben a 24 éven felüli férfi lakosságnak 1/10-e 3 évnél rövidebb ideje lakott egy helyen. Az ipari - közigazgatási jellegű városok /Budapest, Nagyvárad, Miskolc/ lakosságának átlag 20-25 %-a nem rendelkezett 3 éves domiciliummal, míg az alföldi mezővárosok /Szabadka, Hódmezővásárhely/ 4-5 %-a, a falvak 0-1 %-a költözött el 3 évnél korábban.

A választójogi reformok egyik fő törekvése a különböző cenzusok helyett az egységes és igazságos alapú szabályozás kidolgozása volt. A konzervatív reformerek emellett valamilyen cenzus fenntartásához is ragaszkodtak. Erre a célra egyetlen

megfelelő eszköz állt volna rendelkezésre, az adófizetés egyetemes cenussá tétele. Az állami egyenes adót fizetők között viszont a magyar nemzetiségűek kedvezőtlenül részesedtek. A románok 72 %-a, a szlovákok 65 %-a, a magyaroknak csak 59 %-a fizetett valamilyen adót /ezt elsősorban az magyarázza, hogy a kisbirtokosok között igen sok nemzetiségi fizetett földadót./ Az egyenes adó cenzusának sorsát végérvényesen Erdély döntötte el. Erdélyben a századelőn a népesség 1/3-a magyar, 55 %-a román, míg a választóknak 56 %-a magyar és csupán 28 %-a volt román. A fennálló magas vagyoni cenzus, nagy mértékben kedvezett a magyar és a szász nemzetiségeknek. Olyannyira, hogy a választójog bármilyen kiterjesztése a választási arányokat csak a románok javára módosíthatta. Egy kisebb adócenzus általánossá tétele ezeket az arányokat hirtelen az ellenkezőjére változtatta volna meg. Bármilyen 20 korona alatti adócenzus a magyar választók 56 %-os arányát egyszerre 35-40 %-ra csökkentette volna. A választói korhatár magyarországi emelését több tényező is indokoltá tette. 20 éves korhatárunk példátlan a korabeli Európában. Angliában, Franciaországban, Olaszországban 21, Ausztriában 24, Belgiumban 25 éves kortól biztosították a választójogot. A magyar választási törvény 20 éves korhatára is csak papíron létezett. A 20-24 éves választók közül csak 8-9000 szavazott, a többi 24 év alatti választójogosultat vagy atyai-gyámi hatalom alá tartozónak nyilvánították, vagy éppen rendes katonaidejüket töltötték.

A korhatár emelése amellet, hogy a polgárság pozícióit megőrizte, biztosította a nemzetiségiek időleges visszaszorítását is. A 20-30 éves birtokosok között meglepően nagy volt a

nemzetiségi aránya. Az írástudó 24-29 év közötti birtokosok körében 40 %-os, a 30 év felettiekénél 51 %-os magyar arány volt. Az analfabéta birtokosoknál 24-29 év között 6 %-os, 30 év felett 20 %-os volt a magyar birtokosok számaránya.

A századelő kormányjavaslatainak összesített nemzetiségi hatásait mutatja be a VIII. táblázat: /43/

Anyanyelv	1910 Az összes népesség- ben	1910 1874-es 33. tc. szerint	1905 Kristóffy tervezete szerint	1908 Andrássy javaslata szerint	1913 Tisza-Lukács- javaslata féle javaslat szerint
Magyar	54,5 %	59,6 %	58,7 %	61,8 %	60,2 %
Német	10,4 %	11,7 %	14,1 %	15,2 %	13,1 %
Szlovák	10,7 %	9,9 %	11,7 %	10,3 %	10,4 %
Román	16,1 %	10,6 %	9,2 %	7,4 %	9,9 %
Rutén	2,5 %	2,8 %	1,3 %	0,5 %	1,7 %
Horvát	1,1 %	1,1 %	1,2 %	1,1 %	1,0 %
Szerb	2,5 %	2,7 %	2,4 %	2,4 %	2,3 %
Egyéb	2,2 %	1,6 %	1,4 %	1,3 %	1,4 %

A századfordulótól kezdve a választójog ellentmondásait egy növekvő, politikailag is aktívva-tudatossá váló réteg érezte tehernek. Alapvető megállapítás, hogy a fő problémát a dolgozó osztályok politikai jogonkívülisége teremtette meg. A fennálló választási rendszerre ható hatalmas kényszerítő erőt azonban sokrétűen tagozott, bonyolult erőterek összehatása alakította ki. A választójogi harc sikere azon múltott, hogy ezeket az erőtereket mennyire sikerült megszorítani és egy irányba terelni. Azaz "mekkora és milyen erőt tudnak a jogból kirekesztettek megmozdítani azokkal szemben, akik a jog birtokában vannak - ettől függ mindenütt, nálunk különösen a választójogi kérdés állandó megoldása." /44/

E dolgozat keretein belül maradván a kérdésfelvetés szintjén egyetlen alapösszefüggést igyekszik kitapintani. Nevezetesen azt, hogy ezek az "erőterek" mennyiben használták fel a társa-



dalomban potenciálisan benne rejlő energiákat, vagyis hogy a politikai megnyilvánulások milyen mérvű valóságos társadalmi mozgáshoz kapcsolódtak. A századforduló után az általános választójog követelőinek táborában igen változatos harcértékű politikusok fordultak meg. Ferenc Józseftől, - aki 1906. május 23-i trónbeszédében a magyar kormány legfontosabb feladatául azt jelölte meg, hogy "a politikai jogokat a társadalom minden rétegére kiterjesztve, a nemzet egészét vigye bele a politikai élet sáncaiba" /45/ - Bánffy Dezsőig, a nemzetiségi ügyosztály kidolgozójáig, egycsapásra sokan a választójog kiterjesztésének híveivé szegődtek. "Valamennyi foltos ember az ország színe előtt hitelt vesztett politikusok... ha csillagos emberek akarnak lenni, vezér szerepet akarnak nyerni, a foltot csak úgy törölhetik le, ha az általános választói jog érdekében agitálnak, és szószóli lesznek ennek." /46/ Ennek szellemében fogantak a magyar pártprogramok is. Az Új Párt szerint "a választási törvény már nem felel meg a közszükségletnek és ez okból a törvényt sürgősen módosítani kell, és pedig oly irányban, hogy a szabadság és jogegyenlőség államalkotó elveinek érvényesítésével a választójog minél szélesebb rétegekre kiterjesztessék." A Nemzeti Párt is a választási törvény teljes revízióját kívánta, "főleg abban az irányban, hogy a képviselőház a választási szabadságnak a biztosítása által valóban a nemzeti akarat képviselője legyen, és így a képviselőháznak felelős kormány is a nemzettől függjön, nem pedig a nemzet tőle." A Függetlenségi Párt pedig követelte "a választási jog kiterjesztését egész a magyarul írni és olvasni tudáshoz kötött általános szavazati jogig; a választókerületek igazságos beosztását, a titkos szavazás behozatalát." /47/ A szabadelvű párt politiku-

sai az általános választójogot "minden fönntartás nélkül", "széles, igazságos alapon", "a kor szellemében" követelték, hogy "magyar hazánk fejlesztésében mindannyian közreműködhesünk."

Aligha szorul különösebb bizonyításra, hogy a választójogi kérdés politikai felvetésében jórészt taktikai, célszerűségi megfontolások domináltak, így ennek a választójogi harc erőviszonyainak szempontjából nagy jelentőséget tulajdonítani nem szabad. A választójoggal kapcsolatban a legszélesebb tömegeket az SZDP tudta megmozgatni, tehát logikusan adódik a feltevés, hogy az általános választójog kikényszerítésében a Szociáldemokrata Pártnak jutott a legfontosabb szerep. Maga a pártvezetés is ekkoriban úgy értelmezte a politikai helyzetet, hogy a szociáldemokrácia az a társadalmi erő, mely a választójogi harc terheit viselni tudja és azt képes győzelemre segíteni.

Tény, hogy az SZDP történetében kevés olyan mozgósító erejű politikai jelszó létezett, mint a választójog. Közel tíz évig a párt erejének, eszközeinek legnagyobb részét ide összpontosította. Az SZDP választójogi harcának aktivitását, intenzitását főként a munkástömegek /bizonyos leegyszerűsítéseken alapuló/ spontán lelkesedése nem hagyta lankadni. Kunfi szerint is "a munkásság akar harcolni, ő valójában érzi a jogtalanság ártalmait, az egész választójogi mozgalom azokból az ösztönzésekből él lelkiileg, amelyeket a munkások küldenek fölfelé." /48/

Ahhoz, hogy az SZDP a választójog reformjában ezeknek a munkástömegeknek az erejét a legjobb hatásfokon használhassa fel, vagy ahogyan az imént fogalmaztam az SZDP "erőtere" a lehető legjobban tudja magába integrálni a társadalom mozgási energiáit, a századelőn nem voltak adottak a feltételek. Okozta ezt első-

sorban az, hogy a párt magát a választójogi kérdést sem tudta igazán a helyére rakni, így mindvégig következetlen és átgondolatlan választójogi taktikát alkalmazott.

1905-től - a párt szimplifikált társadalmi, gazdasági elemzéseinek egyenes következményeként - egyre feltűnőbb módon az általános választójog bevezetése, mint egyetlen orvosság maradt az ország bajának kezelésére. Minden egyéb politikai, gazdasági, társadalmi feladat a választójognak lett a függvénye. A választójoggal tehát az SZDP végeredményben ki tudta kerülni a sajátos magyar viszonyok elemzését és diagnosztizálását. A párt számára a szavazati jog nemcsak politikai, hanem gazdasági, kulturális téren is csodaszerré vált. /" A feudális Magyarország maradványait csakis az általános választójog nyomán megindult gazdasági és kulturális fejlődés tudja az útból eltakarítani." "...hiszen az általános választójog révén a tömegeknek módjukban van a lassú fejlődést siettetni." /49/

Az SZDP választójogi politikájának másik alapvető ismérve a bizonytalanság volt. A párthoz közel állókban, de magában a vezetőségben is, a közvetett választójogi stratégiával kapcsolatban kételyek merültek fel. Az időnként kiújult viták pedig magát a választójogi harc értelmét is megkérdőjelezték. /"Sürgős a választójog, de annyira mégse sürgős, hogy förláldozzuk érte pártunk forradalmi kritikáját és a munkások ezreinek nyílt kritikáját." /50/ E viták, ha a párt irányvonalát megváltoztatni nem is tudták, időről időre jelentősen csökkentették az SZDP harci kedvét, közvetett módon növelték paktumkészségét. Szabó Ervin, aki talán legjobban látta az SZDP választójogi politikájának lényegét, így sommázta a nézeteit a választójogról: "Én nem becsülöm ugyan távolról sem annyira az általános választó-

jog értékét, hogy mindennél fontosabbnak tartanám. Megvalósulását főként azért kívánom, mert 1. kiábrándítaná a munkásosztályt a politikai harcról táplált illúzióiból, 2. ezzel hasznosabb célok felé volna ereje irányítható. A túlnyomó többség szemében azonban ez a legsürgetőbb feladat, s így nem lehet mást tenni, mint a megvalósulását siettetni." /51/

A fennálló választórendszerre ható nyomást növelhette, kedvezőbb választójogi törvény megalkotását eredményezhette volna a megfelelő szövetségi politika kialakítása. Elméletileg a magyarországi szociáldemokrácia a Karl Katsky nevével fémjelzett ortodox marxizmus, szervezési, stratégiai pártpolitikai téren pedig a hatalmas sikereket elkönyvelő német szociáldemokrata párthoz igazodott. A párt reformista gyakorlata nem ismerte fel világosan a demokratikus és a szocialista forradalom közötti összefüggéseket. Emiatt az SZDP hajlamos volt a meglévő társadalmi gondokat, a társadalom valóságos állapotát "a végső cél" szempontjából értékelni, így reális baloldali - vagy mondjuk demokratikus - szövetségesektől elzárkózott. Az SZDP mandátumcentrikus politikája igazán használható szövetségeseket csak parlamenti képvisellel rendelkező erőkből látott. A választójogi harcot ennek megfelelően egyrészt közvetett módon a parlamentben, másrészt az utcán kívánta megívni. Az előbbi szinte kötelezővé tette az alkura is kész paktumpolitikát, az utóbbi értékét pedig a pártvezetés taktikai ingadozásai csökkentették. Mindezek figyelembe vételével kijelenthetjük, hogy a Szociáldemokrata Párt és az általa képviselt szervezett munkásság a szándékos választójogi küzdelmeinek nem tudott állandó, nagy harci erejű tényezője maradni.

A magyar birtokos parasztság választójogi megmozdulásait alapvetően motiválta a falusi struktúrák hagyományos, apolitikus hajlama. A választásokat - nem kevés alappal - "úri huncutságnak", "komédiának" tekintő parasztság nagy tömege távol maradt a választójogi harcok hullámzásaitól. Passzivitásukban szerepet játszott az is, hogy az ország egyes vidékein a birtokos parasztság igen nagy százaléka választó volt. Ezeken a területeken még a valamilyen szinten politizáló parasztok is /választók, nem választók egyaránt/ nemzeti jelszavak vagy az egyház befolyása alatt állva a választójog kiterjesztését sokadrangú ügynek tekintették.

A parasztság körében a szórványos választójogi demonstrációk bázisát elsősorban a szegényparasztság és az agrárproletariátus alkotta. Ezen a téren kínálkozó lehetőségeket az SZDP korlátolt agrárpolitikája tette semmivé. A pártvezetés számára a parasztság mint a demokratikus átalakulások egyik legfőbb előrevivője, egyszerűen nem létezett. A hivatalos pártideológia a birtokos parasztságban /nagyon gyakran "a parasztságban"/ a feudális nacionalista reakció fontos támaszát látta. Az SZDP parasztpolitikájának felülvizsgálatára - "a választási harc a városból indul ki, de a siker a falu kezében van" jelszóval - történtek kísérletek. Az 1906-os pártkongresszuson Dániel Arnold olyan pártvezetőséget kívánt, amely nem kíméli erejét latba vetni a földmunkásság és a proletariátus szoros szövetségének kialakításában. Úgy vélte, hogy az ipari munkásság egymagában nem képes a választójogot kivívni, a pártnak a földművelő-szervezetekre feltétlenül szüksége van. /52/ Hasonló gondolatok születtek Kunfi Zsigmond "Ki a falvakba!" jel-

szavát, amely a fő súlyt a tömegmozgalomról a harci eszközökről a falusi agitációs szervezőmunkára akarta helyezni.

A parasztság önálló választójogi akciói az ekkoriban meginduló pártszervezési kísérletekhez és az ezekkel párhuzamosan előtérbe kerülő parasztvezérek személyes kezdeményezéseihez kapcsolódtak. Achim L. András parlamenti mandátumát "1075 választója mellett a tízezernyi választójog nélküli földmunkásnak és szegényparasztnek is köszönhette, akiknek a választás heteiben állandóan fokozott lelkesedése hihetetlen mértékben befolyásolta a választókat és döntötte el a választást." /53/

A polgárság választójogi szereplésében a kereskedőknek, kézműveseknek, kisiparosoknak, általában a kispolgári rétegeknek meghatározó szerepük volt. Az önálló kisegzisztenciák - több mint egyharmada a választójoga birtokában - azonban nem vettek részt teljes súlyukkal a választójogi harcban. A polgárság egy része kizárólag a "kuruc-labanc eszmekörben" gondolkodva a nemzeti ellenzéki erők, főleg a Függetlenségi Párt tömegbázisát alkották.

A Függetlenségi Párt 70-es évekbeli demokratikus választójogi programja az 1880-as években háttérbe szorult, a századforduló után pedig ködös elképzelések formájában nemzeti és szociális cézusokkal kiegészítve kelt új életre. Ezzel együtt a Függetlenségi Párt és a magyar baloldal között néhányszor a közvetlen együttműködés is megvalósult. Például az 1905-ös választásokon az SZDP arra törekedett, hogy a függetlenségi képviselőjelöltek vegyék programjaikba az általános választójog követelését, s ahol erre ígéretet kaptak, a kerületben a szocialista jelölt visszalépett és a párt még népgyűléseket sem tartott. Azonban

az SZDP, ha a Függetlenségi Párt a kormánypárttal került szembe, még akkor is a függetlenségiakat támogatta, ha az illető képviselőjelölt nem volt az általános választójog híve.

A polgárság és a munkásság közös fellépésének alapját a közös érdekek deklarálása jelentette: az agrárius nagybirtok elleni egységfront, az értelmiség és a munkásság "kulturharcának" azonosossága, a burzsoáziának és a munkásságnak közös érdekei a kapitalizmus "kifejlesztésében", vagy közös alapot teremtettek a harchoz az egyszerű parlamenti pártvillongások is. /54/ Az együttműködést mindkét oldalon igen eltérően értékelték. A Szociáldemokrata Párt egyszer azt hangsúlyozta, hogy az általános választójog Magyarországon nem sajátos szocialista követelés, és előtérbe állította a magyar polgárság és proletariátus azonos érdekeit, máskor mereven elzárkózott minden közeledéstől. A tartósabb együttthaladást azonban a mélyen húzódó averziók is gátolták. Buchinger is céloz erre visszaemlékezéseiben: "Talán fogalmuk sem lehet arról, mit éreztünk mi, politikailag öntudatos és felvilágosodott munkások, amikor arra gondoltunk, hogy szervezett munkások nem járulhattak a szavazóurna elé, ahova pedig akár az utolsó kis szatócs, vagy írni, olvasni nem tudó falusi parasztgazda is odaállhatott." /55/

A Függetlenségi Párt részéről az SZDP-hez való közeledés egyértelműen taktikai jellegű volt. A hagyományos függetlenségi álláspontot a szociáldemokraták felé nem a megértés jellemezte. "A mai Magyarországon agitáló szociáldemokraták... noha nem vallják be nyíltan: hadat üzennek minden főnállónak, a kritikában a pusztá negáció terén mozognak, és csak azokat a kívánásokat formulázzák konkrét alakban, amelyek arra valók, hogy mindenekelőtt ők juthassanak hatalomra. Ebben tehát nem külön-

böznek azoktól, akik a hatalom birtokában vannak s ahhoz ragaszkodnak." /56/

A függő helyzetben lévők - a gazdasági alkalmazottak, köz- és magántisztviselők, irodai altisztek, tanárok, stb - csak meghatározott kereteken belül politizálhattak. Általában a munkaadók, vagy a közvetlen hivatali felettesek tudatosan, vagy akaratlanul összes alkalmazottjuk politikai véleménynyilvánítására / a gazdasági, a hivatali, a magánpresszió valamelyikével/ döntő hatást gyakoroltak, így a polgárság egy jelentős része elveszett a választójogi küzdelem számára.

A polgárság felsőbb rétegei általában nem támogatták a választói reform ügyét. A burzsoázia minden további megfontolás nélkül elfogadta azt az álláspontot, hogy nekik okvetlenül a kormánnyal kell tartaniuk, hiszen a kormány a rend egyedüli támasza, a kereskedelemnek és iparnak pedig rendre van szüksége. A nagypolgárság néha nyíltan a minimális demokratikus reformokkal is szembe helyezkedett. Az ilyen állásfoglalások mögött többnyire a zsidó nagyburzsoázia állott, amelynek többsége mindvégig kitartott Tisza István és annak konzervatív választójogi politikája mellett. Ez a kérdéskör azonban már átvezet az uralkodó osztályok, a politikum, az államszervezet és választójog kapcsolatának vizsgálatához, amely nem feladata jelen vizsgálódásainknak.

A fennálló választási rendszer átalakításáért folytatott évtizedes harc a századeleji Magyarországnak egyik legdekoratívabb, legjellemzőbb politikai tünete volt. A demokratikus választójog bevezetése talán gyorsította volna az ország fejlődését, szélesebb alapokra helyezhette volna társadalmi életét, de



tény, hogy a választási reform megvalósítása illetve elodázása érdekében befektetett hatalmas energiák nem álltak arányban a kérdés valós társadalmi, politikai súlyával.

A századelőé volt az utolsó olyan teljes nemzedék, amely eszközeinek és lehetőségeinek viszonylagos széles körével, a magyar gazdaság, társadalom, politika, a magyar élet elemzését és alakítását még negyrészt magának tudhatta, bizonyos "birtonkon belüliséggel" rendelkezett. /Litván György/ Kérdés, hogy ez az "utolsó nemzedék" a választójogi problémán keresztül mennyiben tudott választ adni kora kihívásaira.

J E G Y Z E T E K

1. Az 1848-as választójogi törvény rendelkezései értelmében a szabad királyi városokban a 300 e.f. értékű házzal, vagy földdel, a községekben az 1/4 úrbéri telekkel, vagy ehhez hasonló nagyságú földbirtokkal rendelkezőknek volt választójoga, a kézművesek közül pedig azoknak, akik legalább egy segéddel dolgoztak. Az 1848 előtt választójoggal rendelkezők, a saját teleppel rendelkező kereskedők és gyárosok a 100 Ft földből, vagy tőkéből eredő jövedelmeket bizonyítók és a diplomás értelmiségiek a tanítóig bezárólag választók voltak.

Az 1848-as 11. erdélyi tc. - mely Erdélyben szabályozta a választójogosultság feltételeit - fő eltérése a magyarországi törvényhez képest, hogy a községekben nem 1/4 telek tulajdonosa volt választó, hanem "mindazon lakosok, kikre az 1848. évre az adólajstrom szerinti fejpenzen felül legalább 8 pengő forint" volt kivetve.

Ezen kívül Erdélyben létezett a közvetett szavazás; az 1791. 12. tc. nyomán a községekben 100 füst felett kettő, alatta egy képviselőt lehetett választani.

Az 1848-as V. tc. és az erdélyi II. tc. 200 ezer kiváltságos választó helyett 800 ezer polgári választót teremtett, tehát négyszeresére növelte a politikai jogokban részesülők számát. Helytállónak tekinthetjük azt a korabeli megállapítást, hogy jóformán minden akkoriban fennálló és kifejlett társadalmi osztály választójoggal ruházott fel.

2. Magyar Statisztikai Évkönyv 1912.
3. Kimutatás a Királyhágón innen fekvő vármegyékben a választói jogosultság alapját képező földadóminimumról Bp.1896.
4. Például, hogy egy három lakosztályú ház évi béreként egy vidéki kisvárosban 600 koronát fizettek, akkor Budapesten ugyanekkora háznak a bére legalább 1000 korona volt. Az adókulcsok különbözősége folytán a vidéki háztulajdonos 90 koronát, a budapesti viszont 175 koronát adózott. Tehát a budapesti kétszer annyi adóval tudta csak a választójogát megszerezni. Adalékként a házcenzushoz tekintsük át a lakásviszonyok három jellemzőjét néhány magyar városban /A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1. évfolyam szerk. Thirring Gusztáv/

magyar városok lakásviszonyai

1910.

V á r o s	Egy lakóháza jutó lakás	Egy lakásra jutó szoba	jutó lakó
Pozsony	5,88	1,85	4,24
Székesfehérvár	2,74	1,57	4,24
Szeged	1,71	1,34	4,33
Kassa	3,89	1,70	4,25
Nagyvárad	3,12	1,64	4,16
Fiume	3,89	2,03	4,54
Kolozsvár	2,19	1,49	3,62
Szabadka	1,48	1,51	4,41
Budapest	9,28	1,68	4,45
Léva	2,02	1,65	4,49
Veszprém	1,98	1,62	4,20
Nagyszében	2,54	1,92	4,16

5. 1875. XXIX. tc.
6. Idézi: Hieronimy Károly: A választói jogról Bp. 1907.
7. A választójog lényeges szűkítését jelentette az is, hogy a tanárok, tanítók, kisdédóvók, lelkészek, segédlelkészek csak hivatali állás birtokában szavazhattak. Ezen a ponton az 1874-es törvény ismét eltért az 1848. V. tc. intenciótól,

amely nem a hivatali posztot, hanem a magasabb értelmiséget akarta választójoghoz juttatni.

8. Választójoggal rendelkezők száma és aránya - 1881-1912  
/ Magyar Statisztikai Évkönyv 1901. 1904. 1912./

É v	Lakos /millió/	Választójoggal ezer	bírók %
1881	13,7	821	6,0
1884	14,3	842	5,9
1887	14,6	847	5,8
1892	15,2	871	5,7
1896	15,9	890	5,6
1901	16,8	1025	6,1
1905	17,6	1057	6,0
1906	18,0	1085	6,2
1910	18,2	1162	6,4
1912	18,6	1221	6,6

9. Az 1874 előtti választási arányszámokról nem állnak rendelkezésünkre teljesen pontos adatok- Egyes statisztikák a jogosultakat, mások az összeíráásra jelentkezőket, vagy a ténylegesen összeírtakat vették figyelembe. Csizmadia Andor számításai szerint 1848 előtt a nemesi választók, és a szavazó városi patrícusok az összlakosság 6,7 %-át alkották. / A magyar választási rendszer 1848-49-ben Bp. 1963./ Bernát István viszont /A magyar demokrácia múltja, jelene és jövője Bp.1904./ a rendi alapon szavazati joggal rendelkezőket az ország lakosságának 10-12 %-ára becsüli. Polónyi Géza az 1848-as választókat jóval 1 millió felettinek véli /Országgyűlési Napló 1892-96. 33. kötet/. Beér János 1848 után 890 ezer szavazóról tud /Jogtudományi Közöny 1949 9-10. szám/. Csizmadia Andor 1848-ban 410 ezer összeírt választóról beszél /6 %/, de a jogosultak aránya szerinte is megközelítette a 10 %-ot.
10. A választási rendszer kvalifikációját természetesen nem csak a választásra jogosultak arányszámai jelzik. A századfordulóig a magyar választási rendszer - szűk választójoga ellenére -

az európai középmezőnyben helyezkedett el. Ekkoriban az olasz választójogterjedelem 2-7 %-os, az orosz 15 %-os, a svéd 6 %-os, a belga 1893-ig 2%-os volt. Bulgáriában, Finnországban 1900 után közel általános szavazati jog volt érvényben. Hasonló társadalmi fejlettségű országok választójoga lényegesen különbözött /francia-belga, bolgár-szerb/, eltérő fejlettségűeké pedig terjedelmüket tekintve nagy hasonlóságot mutathatott /belga-román/. A közös törvényszerűségeket vagy különbségeket ezért nem egyszerűen a jogintézmények demokratizmusának fokával, hanem csak komplex és módszeres társadalmi, politikai elemzéssel lehet kimutatni. Az európai választási rendszerek részletes jellemzését adja Pecze Ferenc: A magyar parlamenti jog intézményei a 19. század második felében - különös tekintettel a képviselők jogállására című műve /Bp. 1974. kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára/.

11. A városokra vonatkozó adatokat ifj. Vutkovich Sándor közli A kötelező szavazás című könyvében /Pozsony 1903/, az országos értékeket a Magyar Statisztikai Évkönyv 1912-es száma tartalmazza.
12. Saját készítésű táblázat a Magyar Statisztikai Évkönyv 1901, 1904, 1908, 1912-es kötetei és Horváth Róbert A Magyar választások a statisztika tükrében /Állam és Igazgatás 1953/ című cikke alapján.
13. Így többek között a dolgozat keretein kívül esik a választói névjegyzékekkel, a választási bizottságokkal, a passzív választói joggal, a sokféle választási technikával, az úgynevezett parlamenti jogokkal - mentelmi jog, inkompatibilitás, képviselői jogállás, interpellációs jog - kapcsolatos problémák.

14. Az 1906-os Képviselőházi Irományok XXVII. kötet Bp. 1909.  
15. A Központi Statisztikai Hivatal Levéltára B-2 l. 88d. Választójogi statisztika 1908-1909. Választókerületi beosztások tervezetei 1908.

16. Egy választókerületre eső választók száma - 1881-1912:  
/ Magyar Statisztikai Évkönyv 1912./

É v :	1881	1892	1901	1905	1906	1908	1910	1912
Választók s z á m a:	1988	2108	2482	2559	2628	2711	2814	2957

A népesség, a választók, a szavazók és a képviselők számának viszonya egymáshoz:

/ Huszadik Század 1905. l. Harrer Ferenc : A parlamenti választójog terjedelme a nagyobb európai államokban/

Ország	Népesség ezer	Választók %	Szavazók %	Képviselők	1 képviselőre eső lakosság
Franciao.	38961	28,1	78,6	575	67759
Olaszo.	32475	7,83	62,7	508	63927
Németo.	56367	22,2	76,0	397	141982
Magyaro.	16721	6,32	76,3	413	40488

17. l. 15.

- 18a. Szivák Imre: Országgyűlési képviselőválasztás és kúriai bíráskodás codex Bp. 1901.

- 18b. Az információk a választások költségeiről a képviselőház 1908. jún. 30-i ülésén hangzottak el. /Országgyűlési Napló 1908. jún. 30. 365. ülés/

19. Idézi Aranyossi Magda: Frankel Leó Bp. 1952.

20. Jászi Oszkár: Miért léptem ki a "Világ" szerkesztőségéből?  
Bp. 1912.

21. 1892-es Országgyűlési Napló 33. kötet 630. ülés

22. Magyar Statisztikai Évkönyv 1912.

23. Lásd az 1869-es Országgyűlési Irományok XI. kötet 1113. szám alatti indoklását.

24. Új Magyar Szemle 1921 március - ifj. Andrássy Gyula: A magyar kérdés

25. A demokratikus választási rendszer követelményei:

1. általánosság
2. egyenlőség
3. közvetlenség
4. titkosság
5. nők szavazati joga  
a választás demokratikus
6. előkészítése
7. lefolytatása
8. visszahívás joga

Néhány európai ország választásainak fokozatos demokratizálódását mutatja be a következő táblázat. /Political sociology edited by Lewis A. Coser New York 1966./

	Belgium	Dánia	Fr.o.	Poroszo.	Ném.B.	Nagy B.	Norv.
Nyílt szav. korl.v.jog	1831					1832	1814
Nyílt szav. ált.egyenlőtlen v.jog				1849		1862	
Nyílt szav. ált. egyenlő v.jog		1849	1848				
Titkos korl. v. jog	1878		1875			1872	1884
Ált. titkos pl. szav.	1893					1885	
Titkos ált. egyenlő	1919	1901	1913	1919	1867	1919	1898
Nők korl. v.joga	1919					1919	1909
Nők ált. v.joga	1949	1915	1945	1919	1919	1948	1915

26. A konzervatív érvelések logikájának lényegét megmutató 1908-

as javaslat idevonatkozó része: "A titkos szavazás mindenütt ellentétben van a társadalom felfogásával, szokásaival és erkölcsi érzékével. Szabad országban az egész politikai élet a nyilvánosságon alapul és arra van berendezve, hogy mindenkinek politikai meggyőződését és állásfoglalását tisztán láthatóvá tegye. A közvélemény csak nyilvánosság mellett irányíthatja az eseményeket, csak a nyilvánosság útján alakulhatnak ki a nézetek, csak a nyilvánosság tájékoztathatja a parlamentet és a kormányokat a nemzetek hangulatai és törekvései felől, nyilvánosság nélkül a politika sötétjében tapogatóznak... a titkosság a függésben levőket gyakorlatilag csak abban a védelemben részesíti, hogy a titok leple alatt hűtlenekké lehetnek ígéretükhöz. A választók szabadságának ezen a módon való védelme csak abban áll, hogy technikailag biztosítjuk nekik azt a közre nézve szomorú lehetőséget, hogy álnokul szavazzanak."

27. "Thomas Hare angol politikai reformer és ügyvéd volt. Híres arról a tervezetéről, amely az osztályok arányos képviseletének biztosítására irányult az Egyesült Királyság választói ülésein. Először 1857-ben indítványozta tervét A képviselet mechanizmusa /Machinery of Representation/ című könyvében. Tervezetének bővebb kifejtése az Értekezés a képviselők választásáról /Treatise on the Election of Representatives/ és a Parlamentarizmus és törvényhatóság /Parliamentary and Municipal/ című írásában található" /The New Century Cyclopedia of Names New York 1954./
28. J.S. Mill: A képviseleti kormány Bp. 1867.
29. Végső soron a választási rendszer minden aránytalansága /a cenzusoké, a választókerületeké, stb./ egyenlőtlen szavaza-



tot eredményezett.

30. Országos Levéltár P.4. 233/e. Gáspár Andor: A választójogi mozgalmak Belgiában
31. Budapesti Szemle 1908. 378. szám - ifj. Isaák Gyula: A többszörös választói jog
32. Az országgyűlési és a helyi választójog terjedelme Budapesten:

1897

Kerület	o.gy.-i választók	községi választók	Kerület	o.gy.-i választók	községi választók
I.	2470	1686	VI.	6333	4754
II.	2571	890	VII.	6086	4312
III.	1352	1157	VIII.	5615	2899
IV.	3158	2726	IX-X.	4016	2403
V.	4632	1728			
			Összesen:	36233	22555

Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban Bp. 1979.

Heltai Ferenc fővárosi tervezete az 1897-es névjegyzék alapján /1899/

33. U.o.
34. A magyar városok statisztikai évkönyve Bp. 1912.
35. A választási rendszer egyetlen olyan része, amelyet a magyar jogtörténetírás feldolgozott - módszeres alapoossággal. Lásd: Ruszoly József: A magyar választási bíraskodás Bp. 1981.
36. August Bebel: A nő és a szocializmus Bp. 1981.
37. 1910-es Országgyűlési Irományok XXIII. kötet Bp. 1913.
38. Országos Levéltár P/4 233/f  
Memorandum az új választójogi tervezet alapelveiről és hatá-  
sáról a lakosság egyes rétegeire 1909-1910.
39. László Márton: Országgyűlési képviselőválasztói jogunk reform-  
kérdésének megoldásához Kolozsvár 1908.  
Hogy a magyarultudás cenzussá tétele mennyire fontos volt a  
századelőn is, bizonyítják az országgyűléshez tömegével be-

nyújtott feliratok és kérvények "a választói jog magyar nyelven tudásához való kötése tárgyában". L. pl. Országos Levéltár K. 2. 1908. Zemplén 2605 /Zala 2992, Zenta 3796, Temes 2767, stb./

40. A Kristóffy-féle javaslat erről tudomást sem véve azt írja, hogy az analfabétizmus "nem elháríthatatlan akadály, mert igyekezettel még a felnőtt is szabadulhat tőle, s úgyszólván saját akaratán fordul meg, hogy megszüntesse." /Törvényjavaslattervezet az országgyűlési képviselőválasztói jogról Bp. 1905./
41. 1910-es Országgyűlési Irományok XXIII. kötet Bp. 1913.
42. U.o.
43. U.o.
44. Kunfi Zsigmond válogatott írásai Bp. 1984.
45. Jászi Oszkár-Rácz Gyula-Zigány Zoltán: A választójog reformja és a magyarság jövője Bp. 1908.
46. Párttörténeti Intézet Archívuma 658 f. 1/117. Az SZDP XX. kongresszusának jegyzőkönyve.
47. A magyar polgári pártok programjai /1867-1918/ Bp. 1971.
48. Kunfi Zsigmond: Az elhalasztott sztrájk és a választójog. Szocializmus 1912-13.
49. Szende Pál: A magyar polgárság és a választójog. Szocializmus 1912-13.  
Bolgár Elek: A választójog gazdasági jelentősége. Szocializmus 1906-07.
50. Vincze Sándor: A választójogi harc stratégiája. Szocializmus 1912-13.
51. Szabó Ervin levelezése 1. kötet Bp. 1981.
52. Az MSZDP XIII. pártgyűlésének jegyzőkönyve Bp. 1906.

53. Domokos József: Achim L. András Bp. 1971.
54. Az 1906-os kongresszuson felszólaló Dovcsák Antal szerint a polgári pártok és az SZDP közti közeledés "annak a jelenségnek köszönhető, és nem másnak, hogy féktelen személyi gyűlölet vezette őket egyesek, különösen Tisza és mások iránt."  
Párttörténeti Intézet Archívuma 658. f. 1/17.
55. Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért Bp. é.n.
56. Budapesti Hírlap 1905 szept.3. Hermann Ottó: Az általános titkos szavazás